

SCIENCE
PROBLEMS.UZ

ISSN 2181-1342

Actual problems of social and humanitarian sciences
Актуальные проблемы социальных и гуманитарных наук

Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari

2-maxsus son
(5-jild)

2025

SCIENCEPROBLEMS.UZ

**IJTIMOIIY-GUMANITAR FANLARNING
DOLZARB MUAMMOLARI**

№ 5/2 (5) – 2025

**АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО-
ГУМАНИТАРНЫХ НАУК**

ACTUAL PROBLEMS OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

TOSHKENT-2025

BOSH MUHARRIR:

Isanova Feruza Tulqinovna

TAHRIR HAY'ATI:

07.00.00- TARIX FANLARI:

Yuldashev Anvar Ergashevich – tarix fanlari doktori, siyosiy fanlar nomzodi, professor, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi;

Mavlanov Uktam Maxmasabirovich – tarix fanlari doktori, professor, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi;

Xazratkulov Abror – tarix fanlari doktori, dotsent, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti.

Tursunov Ravshan Normuratovich – tarix fanlari doktori, O'zbekiston Milliy Universiteti;

Xolikulov Axmadjon Boymahmatovich – tarix fanlari doktori, O'zbekiston Milliy Universiteti;

Gabrielyan Sofya Ivanovna – tarix fanlari doktori, dotsent, O'zbekiston Milliy Universiteti.

Saidov Sarvar Atabullo o'g'li – katta ilmiy xodim, Imom Termiziy xalqaro ilmiy-tadqiqot markazi, ilmiy tadqiqotlar bo'limi.

08.00.00- IQTISODIYOT FANLARI:

Karlibayeva Raya Xojabayevna – iqtisodiyot fanlari doktori, professor, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti;

Nasirxodjayeva Dilafruz Sabitxanovna – iqtisodiyot fanlari doktori, professor, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti;

Ostonokulov Azamat Abdukarimovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor, Toshkent moliya instituti;

Arabov Nurali Uralovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor, Samarqand davlat universiteti;

Xudoyqulov Sadirdin Karimovich – iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti;

Azizov Sherzod O'ktamovich – iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent, O'zbekiston Respublikasi Bojxona instituti;

Xojayev Azizxon Saidaloxonovich – iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent, Farg'ona politexnika instituti

Xolov Aktam Xatamovich – iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi;

Shadiyeva Dildora Xamidovna – iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent v.b, Toshkent moliya instituti;

Shakarov Qulmat Ashirovich – iqtisodiyot fanlari

nomzodi, dotsent, Toshkent axborot texnologiyalari universiteti

09.00.00- FALSAFA FANLARI:

Hakimov Nazar Hakimovich – falsafa fanlari doktori, professor, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti;

Yaxshilikov Jo'raboy – falsafa fanlari doktori, professor, Samarqand davlat universiteti;

G'aybullayev Otabek Muhammadiyevich – falsafa fanlari doktori, professor, Samarqand davlat chet tillar instituti;

Saidova Kamola Uskanbayevna – falsafa fanlari doktori, "Tashkent International University of Education" xalqaro universiteti;

Hoshimxonov Mo'min – falsafa fanlari doktori, dotsent, Jizzax pedagogika instituti;

O'roqova Oysuluv Jamoliddinovna – falsafa fanlari doktori, dotsent, Andijon davlat tibbiyot instituti, Ijtimoiy-gumanitar fanlar kafedrasini mudiri;

Nosirxodjayeva Gulnora Abdukaxxarovna – falsafa fanlari nomzodi, dotsent, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Turdiyev Bexruz Sobirovich – falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent, Buxoro davlat universiteti.

10.00.00- FILOLOGIYA FANLARI:

Axmedov Oybek Saporbayevich – filologiya fanlari doktori, professor, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti;

Ko'chimov Shuxrat Norqizilovich – filologiya fanlari doktori, dotsent, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Hasanov Shavkat Ahadovich – filologiya fanlari doktori, professor, Samarqand davlat universiteti;

Baxronova Dilrabo Keldiyorovna – filologiya fanlari doktori, professor, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti;

Mirsanov G'aybullo Qulmurodovich – filologiya fanlari doktori, professor, Samarqand davlat chet tillar instituti;

Salaxutdinova Musharraf Isamutdinovna – filologiya fanlari nomzodi, dotsent, Samarqand davlat universiteti;

Kuchkarov Raxman Urmanovich – filologiya fanlari nomzodi, dotsent v/b, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Yunusov Mansur Abdullayevich – filologiya fanlari nomzodi, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi;

Saidov Ulugbek Aripovich – filologiya fanlari nomzodi, dotsent, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi.

12.00.00- YURIDIK FANLAR:

Axmedshayeva Mavlyuda Axatovna – yuridik fanlar doktori, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Muxitdinova Firyuza Abdurashidovna – yuridik fanlar doktori, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Esanova Zamira Normurotovna – yuridik fanlar doktori, professor, O'zbekiston Respublikasida xizmat ko'rsatgan yurist, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Hamroqulov Bahodir Mamasharifovich – yuridik fanlar doktori, professor v.b., Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universiteti;

Zulfiqorov Sherzod Xurramovich – yuridik fanlar doktori, professor, O'zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti;

Xayitov Xushvaqt Saparbayevich – yuridik fanlar doktori, professor, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi;

Asadov Shavkat G'aybullayevich – yuridik fanlar doktori, dotsent, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi;

Ergashev Ikrom Abdurasulovich – yuridik fanlari doktori, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Utemuratov Maxmut Ajimuratovich – yuridik fanlar nomzodi, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Saydullayev Shaxzod Alixanovich – yuridik fanlar nomzodi, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Hakimov Komil Baxtiyarovich – yuridik fanlar doktori, dotsent, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Yusupov Sardorbek Baxodirovich – yuridik fanlar doktori, dotsent, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Amirov Zafar Aktamovich – yuridik fanlar doktori (PhD), O'zbekiston Respublikasi Sudyalari oliy kengashi huzuridagi Sudyalari oliy maktabi;

Jo'rayev Sherzod Yuldashevich – yuridik fanlar nomzodi, dotsent, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Babadjanov Atabek Davronbekovich – yuridik fanlar nomzodi, dotsent, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Normatov Bekzod Akrom o'g'li — yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Rahmatov Elyor Jumaboyevich — yuridik fanlar nomzodi, Toshkent davlat yuridik universiteti;

13.00.00- PEDAGOGIKA FANLARI:

Xashimova Dildarxon Urinboyevna – pedagogika fanlari doktori, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Ibragimova Gulnora Xavazmatovna – pedagogika fanlari doktori, professor, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti;

Zakirova Feruza Maxmudovna – pedagogika fanlari doktori, Toshkent axborot texnologiyalari universiteti huzuridagi pedagogik kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish tarmoq markazi;

Kayumova Nasiba Ashurovna – pedagogika fanlari doktori, professor, Qarshi davlat universiteti;

Taylanova Shoxida Zayniyevna – pedagogika fanlari doktori, dotsent;

Jumaniyozova Muhayyo Tojiyevna – pedagogika fanlari doktori, dotsent, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti;

Ibraximov Sanjar Urunbayevich – pedagogika fanlari doktori, Iqtisodiyot va pedagogika universiteti;

Javliyeva Shaxnoza Baxodirovna – pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), Samarqand davlat universiteti;

Bobomurotova Latofat Elmurodovna — pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), Samarqand davlat universiteti.

19.00.00- PSIXOLOGIYA FANLARI:

Karimova Vasila Mamanosirovna – psixologiya fanlari doktori, professor, Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti;

Hayitov Oybek Eshboyevich – Jismoniy tarbiya va sport bo'yicha mutaxassislarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish instituti, psixologiya fanlari doktori, professor

Umarova Navbahor Shokirovna– psixologiya fanlari doktori, dotsent, Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti, Amaliy psixologiyasi kafedrasi mudiri;

Atabayeva Nargis Batirovna – psixologiya fanlari doktori, dotsent, Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti;

Shamshetova Anjim Karamaddinovna – psixologiya fanlari doktori, dotsent, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti;

Qodirov Obid Safarovich – psixologiya fanlari doktori (PhD), Samarkand viloyat IIB Tibbiyot bo'limi psixologik xizmat boshlig'i.

22.00.00- SOTSILOGIYA FANLARI:

Latipova Nodira Muxtarjanovna – sotsiologiya fanlari doktori, professor, O'zbekiston milliy universiteti kafedra mudiri;

Seitov Azamat Po'latovich – sotsiologiya fanlari doktori, professor, O'zbekiston milliy universiteti;

Sodiqova Shohida Marxaboyevna – sotsiologiya fanlari doktori, professor, O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi.

23.00.00- SIYOSIY FANLAR

Nazarov Nasriddin Ataqulovich –siyosiy fanlar doktori, falsafa fanlari doktori, professor, Toshkent arxitektura qurilish instituti;

Bo'tayev Usmonjon Xayrullayevich –siyosiy fanlar doktori, dotsent, O'zbekiston milliy universiteti kafedra mudiri.

OAK Ro'yxati

Mazkur jurnal Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasi Rayosatining 2022-yil 30-noyabrda 327/5-son qarori bilan tarix, iqtisodiyot, falsafa, filologiya, yuridik va pedagogika fanlari bo'yicha ilmiy darajalar yuzasidan dissertatsiyalar asosiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan.

“Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari” elektron jurnali 2020-yil 6-avgust kuni 1368-sonli guvohnoma bilan davlat ro'yxatiga olingan.

Muassis: “SCIENCEPROBLEMS TEAM”
mas'uliyati cheklangan jamiyati

Tahririyat manzili:

100070. Toshkent shahri, Yakkasaroy tumani, Kichik Beshyog'och ko'chasi, 70/10-uy. Elektron manzil:

scienceproblems.uz@gmail.com

Bog'lanish uchun telefon:

(99) 602-09-84 (telegram).

MUNDARIJA

07.00.00 – TARIX FANLARI

<i>Vaxidov Suxrobjon</i> O'ZBEKISTONDA ZIYORAT TURIZMINI RIVOJLANTIRISHDA ZIYORATGOHLARNING ROLI	10-14
<i>Mamatqulov Bekzod, Negmatova Dilafro'z</i> O'ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA FARMATSEVTIKA SANOATINING RIVOJLANISHI: TARIXIY TAHLIL VA NATIJALAR (1991-2024 YILLAR)	15-20
<i>Esonov Ziyodbek Yuldashevich</i> FARG'ONA VODIYSINING O'RTA ASRLAR DAVRI KULOLCHILIK HUNARMANDCHILIGI TARIXIDAN	21-25
<i>Raxmatov Ramshod Raximovich</i> XX ASRNING BOSHLARIDA BUXORO VA TURKISTON IJTIMOIIY-IQTISODIY HAYOTIDA AFG'ONISTON OMILI	26-30
<i>Abduraxmonov Adxamjon Soxodilla o'g'li</i> SOVETLAR DAVRIDA FARG'ONA VODIYSI SHAHARLARIDA MADANIY HAYOT (Z. M. BOBUR NOMLI ISTIROHAT BOG'I MISOLIDA)	31-37
<i>Ergashev Ahmad Abdug'offorovich</i> PAXTAKOR-79 FOJIASI: O'ZBEK FUTBOLINING SSSR OLIY LIGASIDAGI RIVOJLANISH TRAYEKTORIYASIGA TA'SIRI (1979-1991)	38-44
<i>Ergashev Umar Kuzyevich</i> O'ZBEKLARNING "QOVCHIN" URUG'IGA DOIR MULOHAZALAR (QASHQADARYO VOHASI)	45-49
<i>Bebitov Maqsud, Jo'raqulova Mukambar</i> JALOLIDDIN RUMIY: TURKISTON VA ANADOLU O'RTASIDAGI MA'NAVIY KO'PRIK	50-57

08.00.00 – IQTISODIYOT FANLARI

<i>Isayev Kobiljon Abdukodirovich</i> SANOAT KORXONALARIDA IQTISODIY INKLYUZIYA FAOLIYATINING IJTIMOIIY-IQTISODIY SAMARADORLIGINI ANIQLASH USULLARI	58-69
<i>Амбарцумян Анастас Алексеевич</i> ВНЕШНЕЭКОНОМИЧЕСКОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО УЗБЕКИСТАНА И РОССИИ: СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ	70-78
<i>Zokirjonov Muhammadsodiq, Mirzayeva Fotima</i> KAPITAL AKTIVNI BAHOLASH MODEL (CAPM)NING NAZARIY VA METODOLOGIK ASOSLARINI RIVOJLANISH XUSUSIYATLARI	79-91
<i>Исламтудинова Дина Файзрахмановна</i> СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ОРГАНИЗАЦИОННО – ЭКОНОМИЧЕСКОГО МЕХАНИЗМА В ОТРАСЛИ КОНЕВОДСТВА	92-98
<i>Jumayeva Guzal, Jumadullayeva Durdona</i> JAHONDA KORPORATIV BOSHQARUV TENDENSIYALARI VA O'ZBEKISTON TAJRIBASI	99-105

<i>Rustamov Jamshed Boturjonovich</i> BIZNES-TA'LIMI XIZMATLARINI KO'RSATUVCHILARNING MARKETING FAOLIYATINI TAKOMILLASHTIRISH MASALALARI	106-110
--	---------

09.00.00 – FALSAFA FANLARI

<i>Xolmirzaev Nodirjon Nizomjonovich</i> SHAHARSOZLIKDA ZAMONAVIYLIK VA MILLIYLIK MASALASI	111-114
<i>Mamanov Jamoliddin Abduraximovich</i> YOSHLARDA MILLIY IDENTIKLIKNI SAQLASHNING OMILLARI	115-123
<i>Eshpulatov Inoyat Saparovich</i> FAXRIDDIN ROZIYNING INSON FALSAFASI	124-128
<i>Fayziyev Xurshid Jumayevich</i> VOLTERNING DEISTIK MATERIALIZMI VA UNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI	129-133
<i>Rustamaliyev Mirjalol Hayrullo o'g'li</i> BARQAROR RIVOJLANISHDA DAVLAT BOSHQARUVINING AXLOQIY VA FALSAFIY MUAMMOLARI	134-138
<i>Abdumalikov Abdulatif, Juraboyeva Dilmura</i> YANGI O'ZBEKISTONDA JAMIYAT, INSON VA TABIAT MUNOSABATLARINING UYG'UNLIGI	139-143

10.00.00 – FILOLOGIYA FANLARI

<i>Axmedov Oybek Saporbayevich</i> BOSHLANG'ICH TA'LIM INGLIZ TILI DARSLARIDA OG'ZAKI NUTQNI SHAKLLANTIRISH	144-152
<i>Алиева Эльвина, Расулова Дильбар</i> ТИПОЛОГИЯ КОНВЕРГЕНЦИИ В ЛИНГВИСТИКЕ	153-158
<i>Mirzayeva Kamola</i> "DEVONU LUG'ATIT TURK" ASARIDA KIYIM-KECHAK NOMLARI	159-164
<i>Abdullayev Akmal Amirovich</i> TOSHKENT VILOYATI ETNOTOPONIMLARINING SHAKLLANISHIDA ETNIK GURUHLAR MIGRATSIYASINING TA'SIRI	165-169
<i>Sayfullayeva Dilnoza Dilshod qizi</i> XUDOYBERDI TO'XTABOYEVNING "BESH BOLALI YIGITCHA" ROMANIDA MUALLIF BIOGRAFIYASI IFODASI	170-174
<i>Rahmonova Surayyo Ne'matovna</i> MERONIMLARNING GRAMMATIK VA STRUKTURAVIY XUSUSIYATLARI	175-179
<i>Чернова Наталья Васильевна</i> ОЦЕНКА И ДИАГНОСТИКА ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНЦИИ СТУДЕНТОВ НЕЯЗЫКОВЫХ ВУЗОВ	180-184
<i>Abdusalomova Aziza Homidovna</i> SA'DIY SHEROZIY SHE'RIYATINING ANGLIYADAGI TARJIMALARIDA POETIK SHAKLNING USTUVORLIGI	185-192

<i>Morozova Anastasiya Vladimirovna</i> SEMANTIC AND PRAGMATIC ANALYSIS IN THE NAMES OF DINING ESTABLISHMENTS	193-196
<i>Murotaliyeva Maftuna Shukurullo qizi</i> P.D.JEYMSNING DETEKTIV ASARLARIDA INTERTEKSTUALLIK	197-200
<i>Ismatova Shaxnoza Axror qizi</i> DAVLAT RAHBARLARINING BAYRAM TABRIKLARI: LINGVISTIK, STILISTIK VA PRAGMATIK TAHLIL	201-205

12.00.00 – YURIDIK FANLAR

<i>Qayumov Zoir Ergashevich</i> O'ZBEKISTONDA YURIDIK JAVOBGARLIKDAN OZOD QILISH INSTITUTI RIVOJLANISHINING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI	206-210
<i>Tajaliyev Ilyosbek</i> PIROTEKNIKA BUYUMLARINING QONUNGA XILOF MUOMALASINING UMUMIY TAVSIFI VA TURLARI	211-215
<i>Sanayev Botir</i> SUN'IY INTELLEKT TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISHDA YETKAZILGAN ZARAR UCHUN YURIDIK JAVOBGARLIK MUAMMOLARI	216-221
<i>Alisherova Nozima Nizamidin qizi</i> PORA OLIH JINOYATLARINI KVALIFIKATSIYA QILISH MASALALARI	222-230
<i>Avezov Dilshod Sadulayevich</i> SPECIFIC FEATURES OF EARLY TERMINATION OF LOCAL DEPUTY POWERS ON OBJECTIVE GROUNDS	231-234
<i>Mirzayev G'olibjon Halimovich</i> PROKURATURA ORGANLARI FAOLIYATI SAMARADORLIGINI BAHOLASH TUSHUNCHASI, AHAMIYATI VA ZARURATI	235-242

13.00.00 – PEDAGOGIKA FANLARI

<i>Zubaydullayev O'ktam Raim o'g'li</i> BO'LAJAK O'QITUVCHILARNI ART-PEDAGOGIKASI ASOSIDA KASBIY FAOLIYATGA TAYYORLASHDA ZAMONAVIY TA'LIM TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH METODIKASI	243-248
<i>Turdimuratov Dilmurad Yuldashevich</i> JISMONIY TARBIYA MASHG'ULOTLARI JARAYONIDA YUQORI SINF O'QUVCHILARINING IRODAVIY SIFATLARINI SHAKLLANTIRISH.....	249-255
<i>Egamberdiyeva Zarina Oltiboyeva</i> GEOAXBOROT TEXNOLOGIYALAR FANINI O'QITISHDA GAMIFIKATSIYA METODIKASINI QO'LLAB TAKOMILLASHTIRISH MASALALARI	256-260
<i>Abdiyev Jahongir Ruzibayevich,</i> INTELLEKTUAL QOBILIYATLARNI INOBATGA OLGAN HOLDA TALABALARNING ILMIY TADQIQOTCHILIK FAOLIYATINI TAKOMILLASHTIRISH	261-265
<i>Alimkulov Jamshid</i> BO'LAJAK GEOGRAFIYA O'QITUVCHILARINING LOYIHALASH KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH MUAMMOLARI	266-272

Kurbanov Olim Esirgapovich

TARIX FANI MUTAXASSISLIGI MAGISTRATURA TALABALARINING TADQIQOT

KOMPETENSIYASINI SHAKLLANTIRISH: TARIX VA ZAMONAVIYLIK 273-277

Received: 10 March 2025

Accepted: 15 March 2025

Published: 25 March 2025

Article / Original Paper

PHILOSOPHY OF HUMANITY BY FAHRIDDIN RAZI

Eshpulatov Inoyat Saparovich

Chirchik higher tank commanding engineering school

Senior scientific assistant

E-mail: inoyatsaparovich@mail.ru

Abstract. This article analyzes the life and creative heritage of Fakhridin Razi, his views on man and his essence, the scholar's attempt to introduce active anthropology into Islam, as well as his understanding of freedom and human activity as an integral part of religion, his comprehensive consideration of the human problem, his attempt to explain the meaning of his existence, his attempts to show life values and ways of spiritual rebirth.

Keywords: Sufism, philosophy, theory, gnosis, belief, religion, teaching, society, spirituality, education.

FAHRIDDIN ROZIYNING INSON FALSAFASI

Eshpulatov Inoyat Saparovich

Chirchiq oliy tank qo'mondonlik muhandislik bilim yurti

katta ilmiy xodimi

Annotatsiya. Ushbu maqolada Faxriddin Roziyning hayoti va ijodiy merosi, uning inson va uning mohiyati to'g'risidagi qarashlari, allomaning islomga faol antropologiyani kiritishga harakat qilgani, shuningdek, erkinlik va inson faoliyatini dinning ajralmas qismi sifatida tushungani, inson muammosini har tomonlama ko'rib chiqqani, uning mavjudlik ma'nosini tushuntirishga harakat qilgani, hayotiy qadriyatlarni, ma'naviy qayta tug'ilish yo'llarini ko'rsatishga harakat qilgani tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: tasavvuf, falsafa, nazariya, irfon, e'tiqod, din, ta'limot, jamiyat, ma'naviyat, tarbiya.

DOI: <https://doi.org/10.47390/SPR1342V5SI2Y2025N18>

Kirish. Islom falsafasi tarixidagi antropologiya muammolari Hindiston, Xitoy va Gretsiya falsafasi tarixida bo'lgani kabi G'arb falsafasi va antropologiyasiga qaraganda ancha chuqurroq, rang-barangroqdir. Ko'pgina mahalliy va g'arbiy Yevropa falsafa tadqiqotchilari G'arb falsafasida shunga o'xshash g'oyalar paydo bo'lishidan ancha avval fors-tojik falsafasida antropologiyaning bashorat qilinganligiga ishora qiladilar [1].

Mahalliy antropologiyaga oid tadqiqotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, fors-tojik falsafiy va antropologik tafakkuri o'ziga xos va rang-barangdir. Ming yillar davomida u inson muammosiga nafaqat paradoksal va qarama-qarshi yondashuvlarni namoyish etdi. Ushbu g'oya, shuningdek, falsafiy va antropologik aks ettirishning turli qutblarini — mifologik va diniydan mistikagacha va ijtimoiy faollik g'oyasi bilan jonlantirilganligini aks ettiruvchi bosqichlarning tez o'zgarishini ko'rsatdi.

O'zlarini xilma-xil falsafiy va diniy maktablar qatoriga qo'ygan faylasuflarining dunyoqarash izlanishlari shubhasiz xususiyatlari bilan ajralib turadi. Biroq mutafakkirlar qaysi falsafiy g'oya yoki harakatga hurmat ko'rsatmasinlar, ularning ijodida inson mavzusi hech

qachon yo'qolmagan. Qolaversa, u mohiyatan shunchaki mavzu emas, balki turli falsafiy syujetlar yuzaga kelgan o'ziga xos o'zak edi. Mahalliy faylasuflar insonda, uning dunyoqarashi va maktabidan qat'i nazar, borliq sirlarini anglaydigan tafakkur markazi va o'zagini ko'rdilar.

Umuman olganda, islom falsafiy va antropologik tafakkurining tarixiy retrospektiv tahlili muammoning o'ziga yondashuvlarning nihoyatda xilma-xilligini ko'rsatadi. Ming yillar davomida ma'naviy qarashlar va hukmron mafkuraviy yo'nalishlar, albatta, o'zgardi, lekin inson mavzusi, yuqorida aytib o'tganimizdek, turli xil falsafiy oqimlarning o'zgarmasligi bo'lib qoldi. Ushbu falsafasi o'z ruhiga ko'ra chuqur shaxsiyatga ega. U nafaqat odamni o'z orbitasiga, balki ko'proq tez-tez tortadi har qanday falsafiy muammolarni izohlashda ana shu hodisadan boshlanadi.

Odatda, islom falsafiy antropologiyasini tavsiflashda tadqiqotchilar Forobiy, Miskavayx, Ibn Sino, G'azzoliy, ixvonu-s-safo, so'fiylik va ismoiliylik vakillarining mashhur risolalariga murojaat qilganlar, ular fikricha, eng samarali nazariyani aks ettirgan.

Natija va muhokama. Faxriddin Roziy islom tafakkurining "oltin davri" deb atalgan davrda yashab ijod qilgan. Aynan Roziy davrida arab-musulmon falsafasi rivojlana boshladi. Islom falsafasida ularning paydo bo'lishidanoq butun bir qator oqim va yo'nalishlar vujudga kelgan. Bu spektrning boyligi va xilma-xilligi dindorlikdan tashqari faol falsafiy izlanishlar — ijtimoiy va umumbashariy idealni transislomiy izlanishdan tortib, ateistik qarashlarni ochiq asoslashgacha bo'lgan faol falsafiy izlanishlar orqali oshirildi.

Ko'pgina tarixchilar islom tafakkurining "oltin davri" va xalifalik taraqqiyotining cho'qqisini "jahon tarixidagi faylasuflarning eng katta homiysi" yoki bugungi kunda aytganimizdek, homiy al-Ma'mun Bag'doddagi "Donolik uyi" bilan bog'lashadi. Uning buyrug'i bilan xalifalik poytaxtiga nafaqat falsafaga, balki boshqa bilim sohalari — matematika, astronomiya, fizika, tibbiyot, tarix, geografiya va boshqalarga oid ko'plab qadimiy qo'lyozmalar olib kelindi. Ushbu amaliy fanlar falsafiy muammolarga bag'ishlangan keng bo'limlarga ega edi — qadimgi mualliflarning fikrlash an'analari shunday edi. Tadqiqotchilarning fikricha, al-Ma'munning san'atga homiyligi shu qadarga yetib borganki, 830-yilda Vizantiya ustidan g'alaba qozonib, u o'lponni pul, zargarlik buyumlari yoki har qanday tovarlar bilan emas, balki faylasuflar asarlari bilan to'lashni talab qilgan [2].

Imom Faxriddin Roziy o'z ilmiy faoliyatida, xususan, falsafiy risolalarida qadimgi yunon olimlari Aristotel, Geraklit, Epikur, Demokritdan, shuningdek, Sharqning mashhur mutafakkirlari Forobiy va Ibn Sino asarlaridan keng foydalangan va ularga sharhlar yozgan.

Olimning "Miftoh al-ulum", "Nihoyat al-ulum", "Ilm al-axloq" asarlarida olamni bilishning turli yo'l va usullari, inson doimo o'z bilimini orttira borishi zarurligi, uni hissiyot, aql va tafakkur orqali qo'lga kiritish mumkinligi to'g'risida muhim g'oyalar olg'a surilgan.

Faxriddin Roziy "Imamul-aimma" (Barcha imomlar imomi), "Al-Xatib (Xitob qiluvchi)", "al-Muda'viy (Da'-vatchi)", "Ziyouddin" (Dinning ziyosi) kabi unvonlarga ega bo'lgan. "Faxrid-din" (Dinning faxri) nisbati unga din sohasida qilgan xizmatlari uchun berilgan. "Roziy" atamasi esa uning asli Ray shahridan ekanini bildirgan.

Raydagi diniy-siyosiy nizolar sabab va ilm-fan bilan shug'ullanishi uchun bexavotir joy zarurati, qolaversa, bir guruh olimlarning Gurganjda jamlangani va u yerdagi e'tiqod erkinligi Roziyni Xorazmga yetaklab keldi. Tarixiy manbalarning xabar berishicha, Xorazmda o'sha davrlarda va undan keyin ham diniy mutaassiblik va radikal harakatlar ko'p kuzatilmagan. Gurganjda juhud mahallalari, mo'taziliylar, bundan tashqari, shialar, shofe'iylar, nasturo

(xristian va moniylikning uyg'unlashgani) e'tiqodidagi kishilar bir-birlari bilan tinch-totuv yashashgan.

O'n ikkinchi asrda Xorazm imperiyasi katta siyosiy mavqega ega bo'lgan. Uning iqtisodiy yuksalishiga irrigatsiya tizimlari va ekin maydonlarining kengayishi, Xuroson, Movarounnahr va Dashti Qipchoq bilan bo'lgan savdo-sotiq, turmush taraqqiyoti katta turtki bergan. Bu davr Xorazmshoxlar davri edi. Xuddi mana shu sharoitda ilm-fan va madaniyat gullab yashnadi, arxitektura va hunarmandchilik rivojlandi. Bu davrda Ma'mun akademiyasi davomchilarining butun bir avlodi yetishib chiqdi. Faxriddin Roziyning fan olamida tanilgan zamondoshlari xorazmlik Abu Fazl Abul Qosim Baqqoliy Xorazmiy (vaf. 1160-y.), Abu Ali Hasan ibn Horis Xorazmiy (XII asr), Shayx Najmiddin Kubro nomi bilan mashhur Axmad ibn Umar Xivaqiy (vaf. 1221-y.), ilk o'rta asrda Beruniydan keyin mashhur "Xorazm tarixi" asarini yozgan Muhammad ibn Arslon Abbos Xorazmiy (vaf. 1172-y.) nomini esga olish bilan Xorazmda ilm-fan va madaniyatga qiziqish nihoyatda kuchli bo'lgani anglashiladi.

Faxriddin Roziy XII asrning taxminan 70-yillarida Xorazmga keladi. Xorazmga kelish sababini Roziy o'zining "Jomi' al-ulum" asarining muqaddimasida "Xorazmshoh Alouddin Takash (1172-1200)ning fan bilan shug'ullanish uchun tayyorlagan, dillarga xush yoquvchi sharoiti", deb yozgan.

Faxriddin Roziy dunyoqarashining shakllanishida hadis ilmida Ibn Abbos, Muqotil ibn Sulaymon, Mujohid, Qatoda va Said ibnlardan; lug'at va grammatikada Asmoiy, Abu Ubayd at-Taymiy, Faro', Zajjoj va Mubarriddan; tafsir ilmida Tabariy, Sa'alibiy, Vohidiy, Zamaxshariy va Ibn Qutaybadan; kalom ilmida Abu Bakr Boqiloniy, Ibn Furuq, Moturidiy, Ash'ariy, Imom G'azzoliy, Abu Muslim Muhammad bin Isfahoniy, Qozi Abdul Jabbori Hamadoniydan; fiqhda Imom Shofeiyy va Abu Hanifadan [3]; Falsafada esa faylasuflar Pifagor, Parmenidlar ta'limoti ta'sirida, Suqrot, Aflotun, Arastu, Abu Bakr Roziy, Ibn Miskavayh, Abu Nasr Forobiy, Ibn Sino, Abu Rayhon Beruniy [4] va boshqalar ta'sirlari katta bo'lgan.

Faylasuflar ta'limotiga ko'ra, inson ijtimoiy, tarixiy va madaniy faoliyat va rivojlanishning eng yuqori bosqichidir. Eron, Hindistondagi turli falsafiy maktablar va oqimlarning ba'zi ta'limotlari, Xitoy va Yunoniston insonni dastlabki nurdan va ba'zilari koinotning eng muhim qismi, o'zida "katta dunyo" ning aksi va ramzi sifatida tasvirlangan. Ba'zilari esa u to'rt elementdan (suv, olov, tuproq va havo) iborat ekanligini, boshqalar esa u olamni o'z ichiga oladi va bitta voqelikning ikki jihati deb, shuningdek, inson ikkita substansiyadan iborat ekanligi va tana va ruhdan iborat ekanligiga doir qarashlar mavjud. Shu sababdan insonning tabiati, uning bilimi masalasi falsafa tarixida eng muhim masalalardan biri hisoblanadi. Bu masala qadim zamonlardan to hozirgi kungacha aksariyat diniy-falsafiy maktab va oqimlarning muhokama mavzusi bo'lib kelgan.

Bir jihatga alohida e'tibor qaratish lozimki, zamonaviy tadqiqotchilar gumanizm davrini bir necha qismga bo'ladilar:

- Qadimgi davr gumanizmi "Klassik antropologiya". Qadimgi rimliklar va yunonlarning nazariyalari bilan bog'liq bo'lib, bu davrda motivatsiya Insonning najoti ko'rinmas kuchlar tomonidan sezilib, uning ruhiga bog'langan.
- Aristotel nazariyasi bilan bog'liq bo'lgan gumanizm davri.
- nemis postklassik gumanizmi.
- Marksistik gumanistik harakat.

- Ikkinchi jahon urushidan keyingi insoniyatning zamonaviy tendensiyalar oldidagi falsafiy qaror qabul qilishi.[5]

Shuni ta'kidlash kerakki, inson muammosi antik davr falsafasida, o'rta asrlardagi diniy-falsafiy tafakkur, maktablar vakillarining ta'limotlarida ham o'rganilgan.

Faxriddin Roziy, garchi mashhur kalom vakili sifatida tanilgan, ilohiyot maktabining yirik namoyonlaridan biri hisoblansa-da, falsafada u Zakariyo Roziy, Forobiy, Ibn Sino va Abu al-Barakat al-Bag'dodiyini qo'llab-quvvatlagan.[4]

Faxriddin Roziyning fikrlari boshqa sharhlovchilardan farq qiladi. E'tiborlisi, u Abu Bakr Roziy va Forobiy kabi faylasuflar rahbarligida kalomni falsafaga yaqinlashtira olgan. Buni uning bir qancha asarlari ("Mabohis al-mashriqiyya", "Rislatu al-kamoliyya fil xaqoqiyyul-ilohiya", "Mantiq al-mulaxas", "Sharhu al-ishrat", "an-Nafs va ruh", "Risolaye dar chisthii") yozilishida ham ko'rish mumkin.

Mutafakkir o'z qarashlarida asosiy e'tiborni ko'proq diniy mavzularni o'rganishga qaratdi va ularning falsafa bilan uyg'unligi uning diqqatini tortdi. Alloma faylasuflarning g'oyalarini inkor etar ekan, ilohiyot mavzularini o'rganishga harakat qildi [4]. Husayn Nasrning fikricha "Imom Roziyning islom olamidagi shuhrati uning adabiy asarlari bilan bir qatorda Qur'onga yozgan falsafiy tafsirlari bilan ham asoslanadi" [6].

Roziy o'zining "an-Nafs va ruh" asarida inson masalasiga alohida e'tibor qaratadi. Unda alloma ruhiy salomatlik nazariyasi doirasi va uning kelib chiqishini o'rganib chiqdi. U aqlni eng buyuk ilohiy ne'mat deb hisoblaydi. Aqlning maqsadini tan olgan holda, Ma'rifat va ruhni sog'lom saqlash va uni himoya qilish masalalarini ko'rib chiqadi. Uning fikricha, axloq har bir insonning ruhiy faoliyatidir. U insonning xulq-atvor modellarini dasturlaydi va ularning har birining natijalarini egoning talabi sifatida muhokama qiladi va baholaydi. Faxriddin Roziyning ruh haqidagi nazariyasi Platon qarashlariga asoslanadi.

Faxriddin Roziy ijodidagi antropologik masalalarni tadqiq qilish mutafakkir pozitsiyasining yunon ta'limotidan farqli ekanligini ko'rsatadi. Uning gumanistik tafakkur doirasi nihoyatda keng va insoniyatning turli tomonlarini axloq, ontologiya, gnoseologiyani tahlil nuqtasiga aylantira olgan va muhokama qilgan.

Xulosa. Faxriddin Roziyning gumanistik qarashlarida qadimgi yunon faylasuflari, ayniqsa Pifagor, Parmenid, Suqrot, Platon, Aristotel, Sharq falsafasi namoyandalari Forobiy, Ibn Sino, Ibn Miskavayh, tasavvuf ta'limoti, Ixvon us-Safo va boshqalarning ta'siri sezilib turadi.

Faxriddin Roziyning insonparvarlik qarashlari ma'naviy masalalar bilan bog'liq. Tana va ruh munosabatlari, tanani himoya qilish, inson tabiati va mohiyati, iroda erkinligi, kuch va ixtiyor, go'zallik va xunuklik, komillik va nomukammallik, aql va jaholat, inson taqdiri, ongi va irodasi, hissiy farqlar, inson temperamenti, inson axloqi, jismoniy va hissiy zavqlar, majburlash va erkinlik, o'z-o'zini bilish, o'z-o'zini rivojlantirish, inson baxti, komillik va nomukammallik, o'zlik, o'z-o'zidan zavqlanish, jismoniy, ma'naviy va hissiy zavq, zavq va azob, jismoniy va ma'naviy kamolot, shahvoniy lazzatlar va baxt o'rtasidagi ziddiyat, ruhning kuchlari, bilim va aql, idrok, aql va nafs, xudo va olam haqidagi bilim, inson kamoloti, sezgi kuchlari darajalari, baxt turlari va hokazolar.

Xulosa qilib aytganda, Mutafakkir dunyoqarashining qiyosiy tahlili shuni ko'rsatadi Faxriddin Roziyning inson borligi masalasidagi antropologik ta'limotlari, ma'naviy-axloqiy kamolot va farovonlik yo'llarini izlash edi, qaysi o'z davrining ilmiy munozaralarida markaziy o'rinni egallagan.

Adabiyotlar/Literatura/References:

1. Монтгомери У. Влияние ислама на средневековую Европу. – М., 1976.
2. Мюллер А. История ислама. От доисламской истории арабов до падения династии Аббасидов. – М., 2004. Кн.1-2; Грюнебаум Г.Э. Классический ислам: очерк истории. – М., 1986; Монтгомери У. Влияние ислама на средневековую Европу. – М., 1976 и др.
3. Қаландаров, М.И. Нигоҳе ба мақом ва ҷойгоҳи «Тафсири кабир»-и Фаҳриддини Розӣ [Матн] / И.М. Қаландаров // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – Душанбе, 2019. №5, с-162.
4. Қаландаров, М.И. Андешаҳои фалсафии Фаҳриддини Розӣ [Матн] / И.М. Қаландаров // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – Душанбе, 2015. №3/4, с-202.
5. Ўrich, Fromm. Das m̄nsh̄ynbidl b̄i Marrx. – b̄yrlin, 1988 / Fromm Ўrich // Матарҷим Муҳаммад Роҳрахшон. Техрон: Сунбула, 1373. – С.15.
6. Аҳмад, Тоҳири Ироқӣ. Зиндагии Фаҳри Розӣ [Матн] / Ироқӣ А.Т // Маҷаллаи Маъориф 2-3. Шумораи 1, моҳи фарвардин.–Техрон, 1365.-С.9.

SCIENCEPROBLEMS.UZ

IJTIMOYIY-GUMANITAR FANLARNING DOLZARB MUAMMOLARI

№ S/2 (5) – 2025

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО- ГУМАНИТАРНЫХ НАУК

ACTUAL PROBLEMS OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

“Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari” elektron jurnali 2020-yil 6-avgust kuni 1368-sonli guvohnoma bilan davlat ro'yxatiga olingan.

Muassis: “SCIENCEPROBLEMS TEAM”
mas'uliyati cheklangan jamiyati

Tahririyat manzili:

100070. Toshkent shahri, Yakkasaroy tumani, Kichik Beshyog'och ko'chasi, 70/10-uy. Elektron manzil:

scienceproblems.uz@gmail.com

Bog'lanish uchun telefon:

(99) 602-09-84 (telegram).